

Törőcsik István

TATÁR-HÁNYÁS

Egy rejtélyes helynév Jászdózsza határából

A Jászság területén sajnos kevés, a régmúlt korok emlékét idéző helynevet őrzött meg az emlékezet, illetve a különböző írott források. Különösen igaz ez szülőföldem, Jászapáti környékére. A ma is létező települések nevei (Apáti, Kisér, Szentandrás, Ivány) ugyan a 14–15. századtól adathatók, ezen kívül azonban csak a Jászapáti északi részén egykor keresztülhúzó „Kisárok” tekinthető történeti ízü elnevezésnek, illetve a Jásziványon átvezető „Császár útja”.

Éppen ezért keltette fel érdeklődésemet egy helynév Jászdózsza keleti (Jászapátival határos) külterületén, amelyet a régészeti terepbejárásaimhoz szükséges térképek egyik lapján¹ fedeztem fel. A Vámosgyörk–Újszász vasútvonaltól északra egy hozzávetőlegesen húsz hektár területű, időszakosan vízjárta lapost a térkép ’Tatár-hányás’ néven jelöl. Farkas Ferenc kataszteri gyűjtésében már korábban felfigyeltem a Jászdózsával összefüggésben rögzített „Tatárhányás lapossa”, a „Tatár-hányás” és a „Tatár-domb” nevekre², a második névvariáció lokalizálásához azonban a részletes térkép segítségére volt szükség. A ’hányás’ szavunk persze a régi magyar nyelvben nem a gyomor rendellenes működésének egyik tünetét jelentette, hanem valahonnan kihányt, valahová felhányt, földből épített objektumot, leginkább védelmi célú földsáncot. A „tatár-hányás” szókapcsolat ilyen értelmezésében megerősítenek a Jászdózsáról szóló régi leírások is.

„Ezen halom [Boldogasszony-halma vagy Kápolnahalom, Jászdózsától nyugatra – T.I.] féltől közönségesen tartják, hogy az előbbi századokban, a’ midőn a’ dühös Tatárok Országunkat dulták, ezen helyen nagyobb tsatájok lévén, a’ mint azt az úgy nevezett Agyagos mellett a’ határ napkeleti részén fekvő halmok, s Tatár hányások bizonyítják, [kiemelés tőlem – T.I.] az el-esetteknek testeiből emelkedett, melyet mostanság is a’ mindennapi tapasztalás bizonyít, mert akármely részében ásattasson is, ottan nem egyéb, hanem holtak tetemi fordulnak-fel.”³ Ezek a sorok a Hármaskerületet leíró neves jászsági térképész, Bedekovich Lőrinc kéziratosa könyvéből származnak a 18. század végéről. Palugyai Imre munkájában Jászdózsza eredetét fejtegetve a következőket írja: „Hogy azonban a községnek telepedése – akár négyszállási földön, akár a jelenlegi helyen történt is az – régi időben történt legyen, eléggé bizonyítják a község keleti határán lévő „agyagos” és „tatárjárás” nevű dombok, melyek, az ősök hagyományozta monda szerint, a tatároknak hazánkban dülése alkalmával ember testekből keletkeztek, a mint jelenleg is ember csontok találtak azokban; [kiemelés tőlem – T. I.] – a határnak nyugoti részén síkon álló „Boldog Asszony kápolna” dombja keletkezése szinte ezen időre vitetik vissza, melly dombban már több ízben emberek csontjai, vasak, karddarabok találtak.”⁴ A „tatárjárás” valószínűleg félrehallás a tatár-hányás helyett. Horváth Péter egyenesen több ilyen is sejtet, amikor – sajnos pontosabb helyjelölés nélkül – ezt írja a Csörsz-árokrol: „Hogy ezek az árkok valaha nem várhelyet szolgáltak, onnan vélhető, mivel közel hozzájuk bizonyos halmok vannak, melyek

1 EO/V, 1:10000, térképlap száma:67–132, Jászapáti.

2 Farkas 1986, 68.

3 Tóth 1976, 36.

4 Palugyai 1854, 137–138.

*Tatár hányásoknak neveztetnek, [kiemelés tölem – T. I.] a Jász Felső Szent Györgyi határnál pedig Tábor hegyének.*⁵

Bedekovich tehát halmokról és „tatár hányásokról” ír, míg Palugyai és Horváth a dombokat/halmokat nevezi ezen a néven, melyek a hátborzongató hagyomány szerint „ember testekből keletkeztek”. A Kápolna-halom esetében a dolog egyáltalán nem alaptalan, a bronzkori lakódomb (tell) tetején a középkorban templom állott, amely köré a kor szokása szerint az itt elterülő Hajóhalom nevű falu lakói generációkon keresztül temetkeztek. A templom körüli temető sok száz sírja a mainál sekélyebb temetési mélység, valamint a domb eróziója következtében a felszín közelében helyezkedett el, és akár már egy-két ásonyomnyi mélységben előkerülhettek emberi csontvázak, melyek a temető kis területe miatt sűrűn és sok esetben egymást vágva, bolygatva helyezkedtek el. A halom újkori nevét adó 18. századi Sárlos Boldogasszony kápolna alapozásakor bizonyára tucatszám találhattak középkori sírokat, talán maga a hagyomány is ekkor keletkezett. Kézenfekvő lenne feltételezni, hogy egy ilyen templom körüli temető nyomaival találkozhattak a Jászdózsa keleti részén lévő halmoknak nevet adó emberek is. Mivel azonban a Jászságot jól ismerő Bedekovich külön halmokról és külön „hányásokról” ír, lehetett itt valami sánc is, melyet a hagyomány a tatárokhoz, illetve a tatárjárás időszakához kötött. Ez a jelenség nem is lenne egyedi, hiszen a Kárpát-medencében számos ilyen erődítés van, a Brassó melletti Tatárhányástól a hódmezővásárhelyi Nagytatársáncig. A régészeti vizsgálatok azonban rendre kiderítették ezekről, hogy nincs közük a tatárokhoz, de még a tatárjárás korához sem; évezredekkel korábbi, legtöbbször bronzkori földvárak (mint ahogy az Alföld legtöbb „kunhalom” megnevezésű mesterséges kiemelkedése is a rézkorból származik).

A helynév rejtélye tehát megoldódni látszik, azonban van egy bökkenő. Jászdózsa keleti határát két évtized alatt számtalanszor bejártam, de sem a terepen, sem a régi térképeken nem találtam nyomát sáncnak, illetve középkori templomnak. Temető ugyan lehetett itt, mivel a jászapáti gimnázium gyűjteményében Bozóky János jászdózsai plébános ajándékaiként őriztek két bronzfibulát és néhány gyöngyöt, melyek származási helyeként a Jászdózsa-Tatárhányás lelőhelynevet jelölték meg.⁶ Azok a 2–5. századi szarmata sírok azonban, melyekből ezek a viseleti kiegészítők legvalószínűbben előkerülhettek, jóval szórtabban helyezkedtek el annál, minthogy tömegsír illúzióját keltsék. Több halom található a Jászapáti–Jászdózsa határvonal közeli szakaszán, melyeket láthatóan magasítottak, ezek azonban ismert funkciójú határhalmok voltak, szántott felületeiken embercsontot mutatóba sem találtam. Elhordott halomról nincs tudomásom, bár Tóth Albert a jászsági halmokról írott munkája térképmellékletén „Dósai-Nagy halom” néven feltüntet a területen egy elpusztult halmot, ez azonban néhány km-rel nyugatabbra fekszik, és hozzávetőlegesen kétharmad része (tetején egy kökeresztel) ma is megvan.⁷ Ugyanígy kizárhatjuk egy őskori, vagy Árpád-kori földvár létezését is.

Abban azonban nem kételkedhetünk, hogy a két évszázaddal ezelőtt élt szemlélő látott itt valamit, ami a helynevet ihlette. Nem feltétlenül abban a laposban, melyet a modern térkép Tatár-hányás néven jelöl (ez ugyanis inkább a Bedekovich által említett „Agyagos” lehet), de közvetlen közelében. Bizonyos, hogy nem a közeli, a mai vasútvonali helyén húzódó Kisárok egy szakaszát nevezték így. Az Észak-Alföldet kelet-nyugati irányban hajdan átszelő árkokról a kutatás kiderítette, hogy egy gigantikus szarmata védműrendszer részei a 3–4. századból, ezek

5 Idézi Fodor 1942, 44.

6 Párducz 1932, 43.

7 Tóth 1989, 438.

keletkezését azonban a Jászságban is a Csörsz-monda variánsaival magyarázzák és nem a tatárokkal. Kellott tehát lennie a jászdózsai határ keleti részén egy sáncnak, mely a 18. században még látható volt, és amelynek építését a kollektív emlékezet a tatárokkal hozta összefüggésbe. De miért pont „tatár” a földsánc? Lehetett ennek valami alapja? Megjegyzendő, hogy a közelben vannak Árpád-kori falvak, melyek az 1241-es tatárjárás idején bizonyosan elpusztultak, erre utal egy 1994-ben feltárt kincslelet is.⁸ A tatárjárást túlélte Rogerius váradi kanonok leírásából azt is tudjuk, hogy a falvak lakosai is tettek (sajnos többnyire sikertelen) kísérleteket a közös védekezésre, és az alkalmasnak látszó, víz által is védett helyek megerősítésére. Az Észak-Alföldet azonban még 1241 márciusában, a muhi csata előtt elpusztították a váratlanul bezúduló tatár csapatok, melyek a Vereckei-szorostól csak néhányadmagával menekülő Dénes nádort is Pestig üldözték. Nem hihetjük tehát, hogy a lakosságnak volt ideje, lehetősége (egyáltalán szándéka) védelmi előkészületeket tenni. A tatároknak meg végképp semmi szükségük nem volt védekezésre. Menekülés közben megölt lakosok csontjai ugyan kerülhettek elő akár a Tatár-hányás területén, vagy annak környékén is, de kizárhatjuk, hogy 1241-ben akár a támadók, akár a meg-támadottak sáncot építettek volna itt.

Mielőtt ezen a ponton – kutatásom teljes eredménytelenségének benyomását keltve – befejeztem volna írásomat, az internet segítségével végignéztem a párhuzamokat, vagyis a Tatárhányás helynév említéseit és előfordulásait. Kiderült, hogy van egy objektumcsoport Pest megyében, melyeket valóban a tatárok építettek, csak hogy nem az 1241/42-es tatárjáráskor, hanem a 17. században. Az Oszmán Birodalom ugyanis gyakran igénybe vette a vazallus Krími Kánság tatár segédcsapatait, melyek bevetésére sajnos sokszor a magyarországi hadszíntereken került sor. A hódoltsági terület településeinek pusztulása is nagyrészt a tatárok számlájára írható, különösen a tizenöt éves háború (1593–1606) és a török kiűzése időszakában (1683–1699). 1684-ben a Buda visszavívására felvonult keresztény seregek ellen a tatárok is hadba szálltak, részt vettek Pest sikertelen védelmében és a váci csatában is. A tatár csapatok hadművelési területe a Duna környéke volt, miközben a kán fia, Azámet Giraj vezéri táborát Jászberényben tartotta, március 27-én innen adott ki védlevelet Gyöngyös városának. A kor hadi követelményei szerint a mezei táborok védelméről is gondoskodtak, mind a „főhadiszállás”, mind a menettáborok esetében, így tettek a tatárok is, ennek eredménye számos ’tatárülés’, ’tatár-hányás’ és ’tatár-árka’ helynév a Tápíó és a Galga folyók vidékén. Horváth Lajos a csömöri Tatárhányás párhuzamaként gyűjtötte össze és ábrázolta ezeket térképen.⁹ Minden bizonnyal erre a táborhely-láncolatra fűzhetjük fel a jászdózsai Tatár-hányást is.

Ha a Tatár-hányás egy tábori erősítés volt, az is könnyebben magyarázható, hogy miként tűnhetett el napjainkra. Egy tábor köré húzott árok közel sem olyan markáns jelenség, mint egy földvár többméteres sánca. Nem is volt rá szükség, hiszen a tábori erősítésnek csak a váratlan rajtaütéstől, mindenekelőtt egy lovassági támadástól kellett oltalmaznia a mögé húzódó csapatokat. A tatár-hányás talán csak egy méter magas volt, esetleg kihegyezett karókkal megtűzdelve. Ha a 19. században még látszott is vonala, az utóbbi évtizedek intenzív mezőgazdasági művelése végképp eltüntette. Persze nem nyomtalanul. A legújabb vizsgálati módszerek (légifotó, talajradar) minden bizonnyal lehetővé tennék felkutatását. Mindez csupán idő és pénz kérdése.

8 Ennek megtalálója e sorok írója, feltárója Polgár Zoltán és V. Székely György volt; Polgár 1999, 160–161

9 Horváth 2000,

Irodalom

Farkas 1986

Szolnok megye földrajzi nevei I. A jászberényi járás. Közétette: Farkas Ferenc. Jászberény

Fodor 1942

Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Budapest

Horváth 2000

Horváth Lajos: Csömör története. Csömör

Palugyai 1854

Palugyai Imre: Jász-kún kerületek s Külső Szolnok vármegye leírása. Pest

Párducz 1932

Párducz Mihály: A nagy magyar Alföld római kori leletei

Polgár 1999

Polgár Zoltán: Újabb ezüstdénár leletek (A jászalsószentgyörgyi és a jászdózsa-jászapáti kincsek). Numizmatika és társtudományok III. Nyíregyháza, 157–161.

Tóth 1976

Tóth János: A Jászkunság helyzete a 18. század végén. Bedekovich Lőrinc kéziratos könyve.

Jászsági Füzetek 13. Jászberény

Tóth 1989

Tóth Albert: A Jászság kunhalmi. Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár

Évkönyve 4. Szolnok, 419–439.